

Kloorilõhnalise lisaväärtuseta puhas kunst

27.03.2020

Ehk tulevad praegusel kriisiajal nähtavale tühjad mullid ja hakkame vaikselt mõistma, et oleme tegelenud ainult lisaväärtustega ja põhiväärtused unustanud.

MADIS KOLK

Von Krahli teatri „Pigem ei“, autorid Herman Melville ja Taavi Eelmaa, tõlkija Hanno Soans, lavastaja Juhan Ulfsak, dramaturg Eero Epner, helilooja Jakob Juhkam, kunstnikud Kairi Mändla ja Juhan Ulfsak, valguskujundaja Oliver Kulpsoo, koreograaf Ingmar Jõela. Mängivad Mari Abel, Jakob Juhkam, Ingmar Jõela, Lauri Lagle, Jörgen Liik ja Marika Vaarik. Esietendus 12. III Von Krahli teatris.

Koopiakontori hästitoimivasse igapäevaellu tuleb tõrge, kui uus töötaja, innukas ja andunud kopeerija Kuldar (Lauri Lagle) keeldub Juhataja (Marika Vaarik) algatusest näidata, et „me ei tööta ainult kasumi, vaid ka kogemuse, emotsiooni, rõõmu pärast. Lisaväärtuse pärast.“ Kuidas seda teha? Kontoriassistent Küpsis (Mari Abel) pakub selleks välja teatrivormi, „tiatri“. Kontoritöötajad, peale nimetatute veel Wanamun (Jörgen Liik) ja Dandy (Ingmar Jõela), viivad igaõhtuse koopiakontrolli läbi teatraalses vormis: „Päeva pidulik moment, kui isikupäratu töö on läbi ja iga töötaja saab korraks olla see, kes tõepoolest ollakse. Teiste ees, avalis ja ... iseenesena armastatud. [—] Tuimast töörügamisest saab pidupäev.“

Kuldar aga keeldub, ta teeks lihtsalt tööd, omamoodi autistliku järjekindlusega, õilistamata seda moodsate, ent sisutühjade motivatsioonimärksõnadega, kuid see põhjustab kolleegides mitte ainult mõistmatust, vaid lausa viha ja omakohtusoovi. Juhataja püüab olla siiski empaatiline: „Ehk ei saanud ta lihtsalt aru, et koostegemises on alati „midagi veel“. See on sinu eluplaan. Ja minu asi

on olla mitte pelgalt hea ülemus, vaid olla suunanäitaja. Ma pean näitama talle seda eluplaani. Kuldar, vaene mees, pole lihtsalt näinud meie töö lisaväärtust. See on minu viga. Ta pole kuulnud originaali.“

Lavavõttestik on laenatud Bertolt Brechtilt, eepilise raami loovad lugu jutustav Juhataja ning lavategevust ja laule süntesaatoril saatev Jakob Juhkam. Oma kabaree-esteetika ja võõritusvõtetega on tegemist väga brechtliku teatriga, kogu situatsiooni grotesksus, tegelaste välimus ja öeldavad laused, alates põhimotiivist originaali ja koopia ümber, küündivad hetkiti aga lausa Alfred Jarry patafüüsikasse. Seda muljet toetab, võib-olla osalt, aga mitte üksnes, Marika Vaariku osalemine mõlemas lavastuses – meenus teatri NO99 „Kuningas Ubu“ 2006. aasta suvel Kiltsi lennuväljal. Meie teatrikultuuris pole saksa „poliitiline teater“ kuigi juurdunud, ehkki nälg selle järele näikse suur olevat. Siis laemegi püüdlikult, nii tegijate kui ka publiku poolelt, mis tahes lavatekste poliitilise sisuga, olgu nendeks siis dramaturgia klassika, mis on „valusalt kõnekas ka tänapäeval“ või mõni tänapäevane publitsistlik dialoogtekst, mis pahatihti jooksvast ajakirjandusest mitu sammu tagapool.

„Pigem ei“ ja „Kuningas Ubu“ ei sisalda kumbki mingeid peeneid, ridade vahele põimitud vihjeid, mille kaudu ennast „peeglis ära tunda“. Mõlemad on, gaas põhjas, grotesk, võetagu seda siis karnevalinaeru või inimolemise arhetüüpide läbivalgustusena. Laval toimuv on küll ühiskonnakriitiline, aga see ei viibuta näpuga lavalt saali ega pane ka saalis olijaid end laval olijaist targemana tundma, vaid loob võimaluse samastuda. Samastuda mitte pelgalt tegelase/näitleja psühholoogilise läbielamisega sammu pidades, vaid viibides temaga ühes ruumis, samas olukorras – tunda, et oled temaga sõna otseses mõttes pasas koos.

Seda tunnet sai kogeda siis, kui kuningas Ubu hakkas 2006. aasta suvel järsku laulma pool aastat varem vabariigi aastapäeval esmaettekandele tulnud „Minu inimesi“. Esituse uus kontekst muutis laulu esialgse sisu justkui vastasmärgiliseks, kuid mitte üksnes distantsilt tehtud kriitika eesmärgil niigi teadaolevalt alati korrumpeerunud valitsejate suhtes, vaid ergutamaks vaatajas seda kogukonnaliikme närvi, mille kaudu tunda end pealtnäha erisugustes situatsioonides samasuguse vastutuskohuslasena. Umbes nii, nagu mäletan oma esimesest lasteaiapäevast nelja-aastasena spetsiifilist kloorilõhna, midagi, mis tegi mu teadlikuks, et ma ei ole enam oma tavapärase turvalises kodukeskkonnas, vaid olen sattunud kollektiivi ja pean olema topeltvalvas. See meenub mul seda lõhna tundes alati.

Sellise keskkonna lõi ka „Pigem ei“. Brechtlikku võõritusteatri ei defineeri ju mitte niivõrd see, et näitlejad peaksid oma tegelaskuju suhtes hoidma pidevalt distantsi, vaid pigem saab võõritus rakenduda just siis, kui sellele on eelnenud võimas sisseelamine või täielikus kohalolus toimunud performatiivne sooritus. Võõritus ei peaks olema mitte lihtsalt misanistseenist väljaastumine ja osutamine, et meie sinuga, hea vaataja, oleme ju ometi targemad kui Wanamun või Dandy, vaid tooma ninna selle kloorilõhna, täpsema kujundina ehk isegi tiofeenilõhna iseenesest lõhnatus ja valvususetusele uinutavas koduselt turvalises propaani ja butaani segus, mis hoiatab meid võimaliku õnnetuse eest.

„Pigem ei“ vaatajate ette on asetatud publikupodium, lava, kus näitemäng toimub. Nähtud esietendusele (mis jääb nüüd mõnda aega viimaseks) oli sama päeva hommikul eelnenud eriolukorra väljakuulutamine, kuid teatreid ei olnud jõutud veel sulgeda. Tühi podium (kunstnikud Kairi Mändla ja Juhan Ulfsak) oli kujundatud juba enne koroona pandeemiat, kuid selles kontekstis aitas see meil samastuda ebatavalise ja ettearvamatu maailmaga. Seejuures

kohaneb inimene kiiresti, vaid nädalake hiljem loeme juba reportaaže kangelaslike ajakirjanike ennatsalgavast tööst kodukontoris ning teatrite ja muusikute võimest luua lisaväärtusi taaskasutuse ja video kaudu. Mis on originaal ja mis koopia? Meie, vaatajad, või nemad, näitlejad. Kes keda kopeerib? Mis on üldse originaal? See kõige esimene?

Sellised vastuseta küsimused tekitavalt paratamatult küsimusi: kas „Pigem ei“ on ise originaal või on tegemist Herman Melville'i „Kirjutaja Bartleby“ (tõlkija Hanno Soans) koopiaga? Kindlasti on Taavi Eelmaa näidenditekst iseväärtuslik. Raamatust on laenatud tegelased ja inspireeriv süžeeilin. Kui näitlemistehnika sisaldab Brechti põhimõtteid, kas siis on tegemist Brechti koopiaga? Või lausa koopia koopiaga? Või on tegemist Erika Fischer-Lichte sõnastatud performatiivsuse kopeerimisega? Neil hetkedel, kui laval sõna otseses mõttes midagi tehti, sooritati, teostati. Siis tehtigi sedasama, mida öeldi. Öeldi küll loo kohta, aga tehti teatrit siin ja praegu „tiatrisituatsioonis“, väikeste muudatustega, aga olemuselt ikka samamoodi.

Kas teater on elu koopia? Kas veidi tuunitud uudset disainitud taburet on eelmise koopia või on tegemist uue asjaga. Kas taburetist inspireerununa võib ehitada midagi täiesti uut? Ja kus on originaal, see kõige esimene taburet? Ulfsak ei hellita, ta inspireerub, ütleb ja siis ka teostab üht- ja sedasama mõtet kõikvõimalikes lavastuse osades taas ja taas. Olgu selleks esteetika, eetika või lugu ise. Oh, jah, ja see lugu, mida maailmas ju väidetavalt piiratud arv, aga ometi üllatume ja ootame üha uuesti ja uuesti, millega see lõpeb.

„Pigem ei“ on ka lugude koopia. Elas kord üks kapitalist. Töötajatel oli kõik hästi, kuni tuli uus töötaja, kes vastas lisaväärtuse loomise ettepanekule „pigem ei“. Töötajad tahtsid ta sõnnikuhargi, püstoli ja vibuga ära tappa. Võimur püüdis uut töötajat mõista, tegi talle erisuguseid pakkumisi. Lõpuks uus töötaja kadus kuhugi ... Täiesti mõttetu, aga ikkagi lugu.

Ulfsak on postmodernismi laps. Aastal 2020 on ta loonud elujõulise postdramaatilise teatrietenduse koopia, autentsema kui kõik originaalid kokku. Loonud selle siis, kui meie juba mõtlesime, et see aeg on end tühjaks jooksutanud. Toonud tagasi iroonia, mida me enam ei suuda mõista. Ja lisaväärtusena toonud teatrisse ka hea huumori, millest tõelist puudust tuntakse.

Me keegi pole näinud originaali. Ehk lõi Jumal meid koos oskusega luua vaid koopiaid. Sest Tema ise on originaal. Ja kui olemegi viimasel ajal hakanud unistama, et suudame midagi uut luua, siis „Pigem ei“ tõmbab sellele vee peale. Pigem ei suuda. Või tuleks siinkohal parafraseerida Soansi tõlget, et parem on, kui ei suudaks? Sest selleks, et teater totaalselt uueneks, tuleks vanast lahti öelda, kaotada, tühistada ja unustada. Ulfsak aga hoopis ehitab teatrit, sättides klotse eri moodi üksteise peale, vahel võimatuna ja absurdsete ühenduslülidega, suudab ta arvestada mitte ainult teatritegija, vaid ka vaataja pagasit.

Suudan vägagi samastuda Kuldariga. Kuldar tahab teha tööd, mitte luua lisaväärtust. Ta ei taha teha teatrit, ta ei taha laulda ja tantsida. Ta ei taha jagada ühismeedias toredaid seiku oma kontoritööst. Ta tahab teha koopiaid ja saada selle eest kokkulepitud töötasu. Usun, et paljud meist on olnud olukorras, kus töökollektiiv otsustab uue aasta algust tähistada kollektiivselt minigolfi mängides ja suupisteid suhu toppides. Pärast keerutamist ja uduste vastuste andmist kasutad siis viimases hädas hädavalet, et mürdsid jalaluu. Seda kõike paaniliselt välja mõeldes tundusid murdunud käsi või sõrm oma ilmutata jätmise põhjenduseks liiga vähe veenvad vabandused. Päriselt, väikese haiguse tõttu on igati aktsepteeritav, et sa ei ilmu ükspäev oma töökohustusi täitma, aga kui sa ei võta osa kollektiivsest väljasõidust, siis solvub kogu kollektiiv. Siis

pole enam oluline see reaalne töö, mida sa suudad ja tahad teha. Nii on kapitalism haaranud su täielikult oma valdusse. Isegi lõbus peab olema nii, nagu nemad tahavad. Asi ei ole enam töös, vaid sinu emotsioonide allutamises.

Praegune kriisiaeg, kus mõnel erialal on tööd üle inimvõimete piiri, teised tunnevad end aga tegevusetult, kuna puudub suhtlus, lubab ehk esile tulla ka meie eelnevalt ainuvõimalikuna kehtestatud tööelukorraldusel. Milliseid ameteid meil tegelikult on vaja? Kui palju peab koosolekuteks ühte ruumi kogunema, et töö saaks tehtud? Ehk tulevad nüüd nähtavale tühjad mullid ja hakkame vaikselt mõistma, et oleme tegelenud ainult lisaväärtustega ja põhiväärtused unustanud.

👁 Vaatamisi: 1 622